

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2022 (Ekim/October)

Bazı Osmanlı Tarihçilerinin Ayet İktibasları Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Quotations of Verses by Some Ottoman Historians

Kadir ERBİL

Öęr. Gör. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi ABD

Lecturer, Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology

İslamic History and Arts, Department of Islamic of History

Türkiye

kadirerbil@nevsehir.edu.tr

orcid.org/0000-0003-2530-4396

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 28/07/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 10/10/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2022

Atıf / Citation: Erbil, Kadir. “Bazı Osmanlı Tarihçilerinin Ayet İktibasları Üzerine Bir değerlendirme”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Ekim/October, 2022), 748-771.

<https://doi.org/10.31121/tader.1150089>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial

4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAř / Türkiye

Öz

Osmanlı döneminde kaleme alınan tarih kaynakları dönemin ekonomik, sosyal, ahlâkî ve dinî yönleri hakkında gerekli bilgileri yansıtır. Bu eserlerde yazıldıkları dönemin toplum ve âlimlerinin dinî anlayışlarını görmek mümkündür. Çünkü bu eserler, tarihî bilgiler aktardıkları gibi dönemlerinin sosyal ve dinî yapılarını da yansıtır. Bir kısım Osmanlı tarihçileri olayları anlatırken onları dinî bir dayanakla kuvvetlendirmek için ayet ve hadis kullanırlar. Bu çalışmada, bazı Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde nüzul ortamından farklı olarak kullandıkları Kur'an ayetleri ile bazı müfessirlerin bu ayetlere getirdikleri yorumlara yer verilmektedir. Osmanlı tarihçilerinin hayatları incelendiğinde, onların her konuda özellikle din ve tarih konusunda söyleyecek sözleri olduğu görülmektedir. Osmanlı tarihçileri, eserlerinde aktardıkları olaylarda Kur'an ayetlerini ve hadisleri ustaca kullanmışlar ve bazen ayetin tamamını, bazen de bir kısmını almışlardır. Osmanlı tarihçileri, ayetin nüzul ortamında ifade ettiği anlamdan farklı anlamlar ve yorumlar ortaya çıkarmışlar, aynı ayetleri yeri geldiği zaman tekrarlamışlardır. Tarihçiler, olayları aktarırken, önyargılardan uzak durarak objektif bir şekilde aktarmışlardır. Genel olarak müfessirler ayetleri yorumlarken nüzul ortamını göz önünde bulundurmuşlardır. Osmanlı tarihçileri ise, ayetleri olayların akışına göre kullanmışlardır. Bu nedenle bazı ayetlerin nüzul ortamından farklı olarak kullandıkları görülmüştür. Eserlerinde Kur'an ayetlerine yer veren Osmanlı tarihçilerinin telif ettikleri eserleri incelenmiş, nüzul ortamından farklı anlamda kullanılan ayetler tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda vermek istedikleri mesaj ve bazı müfessirlerin aynı ayetle ilgili yorumu karşılaştırılmıştır. Çalışmada Osmanlı tarihçilerinin ayetin geçtiği olayla ilgili metin özlet olarak verilmiş, müfessirlerin ayetle ilgili yorumu ve sonunda bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Tefsir, Ayet, İslam Tarihi, Osmanlı Tarihi

Abstract

Historical sources written in the Ottoman period reflect the necessary information about the economic, social, moral and religious aspects of the period. In these works, it is possible to see the religious understanding of the society and scholars of the period in which they were written. Because these works both convey historical information and reflect the social and religious structures of their period. Some Ottoman historians use verses and traditions (ahādith) to strengthen them with a religious basis while describing the events. In this study, the Qur'ānic verses that some Ottoman historians used in their works, at variance with the environment of revelation, and the interpretations that some commentators brought to these verses are given. When the lives of Ottoman historians are examined, it is seen that they have something to say about every subject, especially religion and history. Ottoman historians skillfully used the verses of the Qur'ān and traditions (ahādith) in the events they narrated in their works, and sometimes they took the whole verse or sometimes a part of it. The authors revealed different meanings and interpretations from the meaning of the verse in the context of its revelation, and they repeated the same verses from time to time. The historians reported the events in an objective way, avoiding prejudices. In general, commentators have taken into account the environment of revelation while interpreting the verses. Ottoman historians, on the other hand, used the verses according to the flow of events. For this reason, it has been seen that some verses are used differently from the revelation environment. The works of Ottoman historians, who included the verses of the Qur'ān in their works, were examined, and the verses used in a different sense from the revelation environment were determined. As a result of this determination, the message they wanted to give and the interpretation of some commentators on the same verse were compared. In the study, the text of the Ottoman historians about the event in which the verse takes place is given as an abstract, the commentators' interpretation of the verse is mentioned and an evaluation at the end is made.

Keywords: The Qur'ān, Commentary, Verse, Islamic History, Ottoman History.

Giriş

Müslümanlar asırlardır hayatlarının her alanında Kur'an'dan iktibasta¹ bulunmuştur. Kur'an'ı ilk iktibas eden Hz. Peygamber olmuştur. Ondan sonra başta sahabe ve tabiîn olmak üzere günümüze kadar gelen Müslüman âlim ve müfessirler Kur'an'dan iktibaslar yapmışlardır.

Kur'an-ı Kerim'e göre onu tefsir etme yetkisi önce Allah'ta sonra da Hz. Peygamber'dedir. Çünkü bir problemin çözümü konusunda Allah-Rasulullah-İlim üçlemesi çeşitli vesilelerle zikredilmiştir.² Sahabe, Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'an'ı yorumlamak yerine ortaya çıkan problemlerin çözümü için ona müracaat etmiştir. Hz. Peygamberin vefatından sonra Kur'an'ı yorumlama işini, onun eğitim ve öğretiminden geçerek Kur'an'ı yorumlama alanında yetkili olan sahabe üstlenmiştir. Sahabeler arasında tefsir alanında meşhur olan Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654) ve Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53) gibi sahabeler önde gelir. Tâbiîn ve tebeü't-tâbiînden eser veren Alkame b. Kays (ö. 62/682), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), Tâvus b. Keysan (ö. 106/725), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi âlimler yetişmiştir. Yeni fetihlerle birlikte İslam coğrafyasının genişlemesi tefsir ilminin gelişmesine ve yeni müfessirlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır.³

Tarih bize geçmişin kültürünü ve manevi değerlerini aktarır. Geleceğe daha iyi hazırlanmak için tarih ve kültürü iyi kavramak gerekir. Osmanlı tarihçileri meydana gelen olayları aktarırken kültür ve manevi değerlere büyük önem vermişlerdir. Onlar tarihçiliklerinin yanı sıra aynı zamanda bir müfessir, bir muhaddis, bir fıkıhçı olmuşlardır. Kısacası Osmanlı tarihçileri birer ansiklopedik bilim insanı olmuşlardır. Onlar olayları anlatırken olaylara uygun düşen ayet, hadis ve atasözü ve şiirleri de kullanmış ve yazdıkları metinleri zenginleştirerek onlara dinî bir boyut kazandırmışlardır. Kur'an ayetlerini ustaca ve ihtiyaç duydukları zaman aynı ayeti birkaç kez kullanmışlardır. Bazı Osmanlı tarihçilerinin Kur'an ayetlerine yükledikleri anlamların ilk nüzul ortamındaki orijinal anlamıyla farklı olduğu da görülmüştür.

Bazı Osmanlı tarihçileri eserlerini telif ederken kullandıkları Kur'an ayetlerini ince bir ustalıkla seçmişler, seçtikleri bu ayetleri eserlerinde en uygun yerlere yerleştirmişlerdir. Bir kısım Osmanlı tarihçileri eserlerine aldıkları konuya göre bazen tam olarak bazen de sadece konu ile ilgili kısmı olarak uygun yerlerde kullanmışlardır. Bu araştırmada Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce yazılan tefsirlerde, bazı ayetlere yapılan yorumlarla bazı Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde kullandıkları ayetleri nasıl ele aldıklarını ve tarihçilerle müfessirlerin yorumları arasındaki farklılıklar değerlendirilmektedir.

Bazı Osmanlı tarihçileri savaşlarda askerlerin şevkini artırmak ve yapılan fetihleri sağlam bir temele dayandırmak için zikredilen ayetler çeşitli konular için muhtelif sebeplerle kullanmışlardır. Çalışmamızda bazı Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde zikrettikleri bir kısım

¹ İktibas için bkz. Bayram Demircigil, "Hz. Peygamber'in Bazı Ayet İktibasları ve Bunların Bağlamla İlişkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim/October 2021), 518.

² en-Nahl, 16/44; İbrâhîm, 14/4; en-Nahl, 16/44.

³ Abduhamit Birşık, "Müfessir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/498.

ayetlere yaptıkları yorumlar ele alıp, günümüz araştırmacılarının değerlendirmelerine sunulmuştur.

Osmanlı tarihçileri tarafından ayetler gibi tarih kitaplarında yer alan atasözleri, geçmişten günümüze gelen, uzun deneyimlerden faydalanılarak kısa ve özlü öğüt veren, toplum tarafından benimsenmiş ve ortak olarak kullanılan kalıplaşmış sözlerdir. Atasözleri bazen bağlamından koparılarak çeşitli anlamlarda kullanıldığı gibi bazı Osmanlı tarihçileri de bir kısım ayetleri nüzul ortamındaki bağlamından kopararak bir atasözü gibi kullandıkları izlenimi vermektedir. Makalede nüzul bağlamından farklı kullanılan Kur'an ayetlerine yer verilmiştir.

1. Bazı Osmanlı Tarihçilerinin Kur'an Ayetlerinden İktibasları

Osmanlı tarih kaynakları bilgi yönünden zenginliklerinin yanı sıra telif edildikleri döneme ait sosyal, ekonomik ve ahlâkî yapılarını da yansıtmaktadırlar. Onların verdikleri bilgiler doğrultusunda yazıldıkları dönemin dinî yapısı hakkında bilgiler elde edilebilmektedir.

Osmanlı tarihçileri İslam kaynaklarından yararlanmış, 17. yüzyıldan itibaren bir dünya devleti haline gelen Osmanlı tarihçileri, batı tarihi ile de ilgilenmişlerdir. Bu dönemden önce yazılan Osmanlı kroniklerinin müellifleri İslam'ın iki esas kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'ten yararlanmışlardır. Müellifler, eserlerinde Osmanlı sultanlarının yaptıkları işleri ayet ve hadislerle destekleyerek onlara dinî bir boyut kazandırmışlardır.

Osmanlı Devleti'ni konu edinen tarih kitapları ve incelemelerde, genelde Osmanlı Devleti'nin kültürel ve maddî değerleri incelenmiş, manevî alanlara fazla değinilmemiştir. Osmanlı döneminde yetişen müfessirler, telif ettikleri eserlerinde tefsirle ilgili bilgiler vermişler, bazen kendilerine özgü yorumlar yapmışlardır. Tarihî anlatımları ihtiva eden ayetlerin çeşitli anlamlara imkân veren bir üslûba sahip olmalarından dolayı, bu ayetler farklı tefsir ve yorumlara sebep olmuştur.

Bazı Osmanlı tarihçileri eserlerinde Kur'an ayetlerini; savaşta orduyu cesaretlendirme, savaşa teşvik, yapılan savaşı dinî temele dayandırma gibi konulardan seçmişlerdir. Onlar, toplum hayatını doğrudan etkileyen deprem, yangın, kıtlık, ölüm ve salgın hastalıklar gibi durumlarda da ayet ve hadisleri kullandıkları görülmektedir.⁴

Osmanlı tarihçilerinin bir kısmı kaynaklarında hemen hemen her olayı bir veya birkaç ayetle ilişkilendirmiş, olayla ilgili ayetin yanı sıra hadis ve atasözleri de kullanmışlardır. Bazı olaylarda kullanılan ayetlerin yorumlarında Osmanlı tarihçileri ile müfessirler arasında bir takım farklılıklar bulunduğu gözlemlenmektedir.

Bazı Osmanlı tarihçileri olayları ifade ederken Kur'an ayetlerini ustaca kullanmışlar, ayetin nüzul ortamında ifade ettiği anlamdan daha farklı yerlerde ve olaylarda onları delil göstermişler ve ihtiyaca binaen de aynı ayeti tekrarlamaktan kaçınmamışlardır. Osmanlı tarihçileri olayları ifade ederken kendilerini hâkim yerine koymaktan kaçınmış, olayları değerlendirirken de bu olayları inançları ile özdeşleştirmişlerdir. Bazı tarihçiler kıyametle ilgili ayetleri savaşla ilişkilendirerek savaşı kıyamete benzetmişlerdir. Burada bazı Osmanlı tarihçilerinin

⁴ Geniş bilgi için bkz. Kadir Erbil, *Osmanlı Tarihinde Kur'an İzleri (16. ve 17. Yüzyıl)* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021).

eserlerinde kullandıkları bazı ayetlere ve olaylara değinilmesinin faydalı olacağı mülhaza edilmektedir.

1.1. Savaşlarda “Kaçacak Yer Var mı?” İfadesinin Kullanılması

Hoca Sadeddin Efendi⁵ (ö. 1008/1599), bu ayetin geçtiği olaylar dizisini *Tâcu't-tevârih* adlı eserinde şöyle aktarır: “Orhan Gazi'nin Eskişehir civarında bulunduğu sırada, meslekleri eşkıyalık olan bir grubun zararını önlemek için şimşek gibi Oynaşhisar'a gitti ve çapulcu grubu orada yakaladı. Bir kısmını kılıçtan geçirdi bir kısmını da esir alarak zincire vurdu. Ölümünden kurtulanlar yağmaladıkları eşyaları etrafa savurup “Kaçacak yer nerede?”⁶ diye çil yavrusu gibi etrafa dağılmıştı. Orhan Gazi eşkıyayı dağıttıktan sonra esir aldıklarını keçi sürüsü gibi önüne katıp Karacahisar'a getirmişti.”⁷

“Emir Süleyman'ın yakın beylerinden Karaca Beg, Kara Mukbil ve Oruç Beg hariç diğerleri Musa Çelebi'nin ordusuna katılmıştı. Emir Süleyman sabah erkenden çektiği kafayla sallanarak hamamdan çıkar çıkmaz hazırlıksız bir vaziyette olduğu için “Kaçacak yer nerede?”⁸ diyerek geride kalan az bir adamıyla İstanbul'a doğru yola düştü. Bahtı ters döndüğü için çöllere, dağlara düşen ceylan gibi olmuştu. Her yerden bela yağıyordu. Yolda, sözünün eri olmayan bir Türkmeni kendisine rehber edindiği için gece gündüz durmadan Edhem ve Eşhem gibi atlarla koşturdular.”⁹

“Savaş meydanında bütün kâfirler atının kaçış yönüne doğru gitti. Fetihlerle dalgalandıran İslam bayrağının yükseldiğini, zafer meltemiyle dalgalandığına şahit olan kaçakların direnmeye güçleri kalmadı. Yüzlerini geriye çeviren, sakar cehennemine layık olan bu kâfirler, “Kaçacak yer nerede?”¹⁰ diyerek geldikleri yere doğru kaçıp gittiler. Yiğitlerin saldırıları karşısında mum gibi eriyip gittiler. Kâfirler bu şekilde mağlup olunca padişahın fermanıya, Beylerbeyi Davud Paşa, Rumeli dilaverleriyle düşmanı kovaladılar. Tuna'ya varınca, iki gün iki

⁵ Hoca Sadeddin Efendi, İstanbul'da, Yavuz Sultan Selim'in ölümünden on altı yıl sonra Kanûnî Sultan Süleyman devrinde doğmuştur. Şeceresi; Hasan Can b. Hâfız Muhammed b. Cemâleddin İsfahânî olarak geçmektedir. Başka bir kaynaktan ise, Hasan Cân İbn Cemâl et-Tebrizî olarak geçmektedir. Dedelerinin künyesinden de anlaşıldığı gibi, Hoca Sadeddin aslen İsfahanlı bir Türk ailesine mensuptur. Hoca Sadeddin yirmi yaşında iken (1556)'da, 30 akçe maaşla İstanbul Murat Paşa Medresesine, (972/1564) yılında “erbâin” payesi ile Bursa Yıldırım Bayezid Medresesine müderris olarak atanmıştır. (977/1570)'te “Sultânî” müderrisliğine, otuz altı yaşında (979/1572)'da Sahn Müderrisliğine terfi etmiştir. Hoca Sadeddin Efendi Şeyhülislamlık görevini, Ayasofya Camii'nde III. Murad'ın ruhuna ithaf edilmek üzere tertiplenen Mevlid-i Şerifte dua etmek üzere bulunduğu sırada vefat ettiği ana kadar devam ettirmiştir. En meşhur eseri *Tâcü't-Tevârih*'tir. XVI. Yüzyılda Osmanlı ilmî çalışmalar ve tercüme etkinlikleri genellikle Arapça ve Farsça olarak yapılıyordu. Hoca Sadeddin Efendi Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği için tarih, tasavvuf ve akaitle ilgili dört değerli eseri, edebiyat, menkıbe türü risalelerin tercümelerini yapmıştır. Geniş bilgi için bk. Ahmed Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*, (İstanbul: Mahmud Beg Matbaası, 1924), 97; Şerafettin Turan, “Hoca Sadeddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), 18/196-198; Nihad Sâmî Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi II* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1987), 610; Şefâettin Severcan, “Hoca Sadeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri”, *Erişyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1992), 73-78.

⁶ el-Kıyâme, 75/10.

⁷ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih* (İstanbul: Matbaa-i 'Âmire, 1279), 1/26.

⁸ el-Kıyâme, 75/10.

⁹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 1/254.

¹⁰ el-Kıyâme, 75/10.

gece peşlerini bırakmadılar ve yakaladıklarının bir kısmını esir, bir kısmını da ölüm diyarına gönderdiler.”¹¹

“Tekür, Edirnekapı’nın kuzey tarafındaki bulunan sarayda olanca gücüyle etrafını savunmaya gayret ediyor; savaş ateşini kızıştırarak, top ve tüfekte, gazileri hisarın üzerinden indirmeye çalışıyordu. Bu esnada i’lâ-yi Kelimetullah Sancağı’nın hisara dikildiğini öğrenince hayal ettiklerinin tam tersi olduğunu anladı. Kırık gönlü ve yıkılmış hayaliyle hüznün içerisinde bir ok gibi saray dışına kaçtı. Bir yandan kötü talihine kızarak, o durağı cehennem olasıca, “Kaçacak yer nerede?”¹² cümlesini diline dolayıp kaçmaya çalışırken, küffarın bozguna uğramasını fırsat bilerek ganimet toplayan küçük bir gruba rast geldi. Kararan gönlünde köpüren kin ve öfkeyle o çöplük kuşlarını parçaladı ve kılıcının orağı ile ömür saplarını biçti.”¹³

“Menkûb Kalesi günlerce dövüldü, duvar ve kapıları yıkılacak duruma gelince, Tekür’ün kalbine düşen can korkusu sabrını ve kararını alıp götürdü. Din düşmanlarının hayat elbiselerini soyup aldılar. Gürz ve bozdoğanların vuruşuyla Menkûb halkının kellelerini kopardılar. Feraset sahibi paşanın akıllıca aldığı tedbirlerle acayip bir savaş oldu. Hisar tarafına kaçan ve “Kaçacak yer nerede?”¹⁴ diyen kâfirlerin son durakları cehennem oldu. Mankub Kalesi’nin fethiyle Menkûbluların bahtı karardı. Göklere uzanan kalelere İslam sancakları dikildi. Zafer davullarının gümbürtüsüyle gök kubbe doldu.”¹⁵

“Düşman mağlubiyet sonunda yaralanmış aslanlar gibi gölgesinin bile kendisini kovladığını zannederek kaçıyordu. Can korkusuyla “Kaçacak yer nerede?”¹⁶ diyerek koşuyordu. Onlara akan kanları ve yaraları yoldaş olmuştu.”¹⁷

“Adı geçen Yunus Paşa sol koldan aslanlar gibi saldırıp o tarafa gelen düşman askerlerinin komutanlarının kiminin bir kısmını diri, bir kısmının da kesik başını getirdiler. İki namaz arasında kanlı bir savaş meydana geldi. Sonunda düşman mağlup oldu ve “Kaçacak yer nerede?”¹⁸ diyerek kaçacak yer aradılar. Nice komutan, binbaşı ve liderler kılıçtan geçirildi. Zaferi rehber edinen askerler düşman askerlerinin peşinden giderek sancaklarını ele geçirdiler. Yakaladıkları düşman askerlerini kılıçtan geçirerek kellelerinden tepeler oluşturdular.”¹⁹

Solakzâde Mehmed Hemdemî Efendi²⁰ (ö. 1068/1658) *Târih-i Solakzâde* adlı eserinde bu ayetin geçtiği yeri şöyle ifade eder: “Yaratılışı bozuk Şâh İsmail, zorunlu olarak beş on

¹¹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 1/382.

¹² el-Kıyâme, 75/10.

¹³ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 1/426.

¹⁴ el-Kıyâme, 75/10.

¹⁵ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 1/556.

¹⁶ el-Kıyâme, 75/10.

¹⁷ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 2/270.

¹⁸ el-Kıyâme, 75/10.

¹⁹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 2/362.

²⁰ Solakzâde Mehmed Hemdemî Efendi, XVII. asrın ilk yarısında İstanbul’da yaşamış bir tarihçi, mûsikîşinâs ve bir şairdir. Solakzâde’nin soyu hakkında sadece Ayvansaraylı Hâfız Hüseyin kaynağını açıklamadan, onun Üsküp’ten babası ile İstanbul’a geldiğini ve babasının solakbaşı olduğunu bildirmektedir. Onun doğum tarihi belli değildir. Fakat 1068 (1657/1658) de yaşlı olarak öldüğü dikkate alınır, (1000/1590) civarında İstanbul’da doğduğu tahmin edilmektedir. Aslen Üsküp kökenli olan babasının padişah muhafızlarının başı (solakbaşı) olmasından dolayı Solakzâde diye bilinir. Tarihinin mukaddimesinde asıl adının Mehmed, şiirlerinde kullandığı mahlasının “Hemdemî”, mûsikide Miskâlî şöhretiyle bilinir. “Hemdemî” mahlasını bu musahipliği sırasında aldığı tahmin edilmektedir. *Târih-i Solakzâde (Solakzâde Târihi)* olarak bilinen bu eser özet niteliğinde bir Osmanlı tarihidir. IV. Murad’ın

kişilik adamı ile kaçmaya başladı. Kendisini kurtarabilmek için arkasına bakmadan gece gündüz demeden kaçmaya başladı. Öyle süratli kaçıyordu ki, gölgesini bile kendisini yakalamaya gelen birisi zannediyordu. Can korkusu ile kaçarken “Kaçacak yer nerede?”²¹ ayetini okuyordu.²²

Müfessirler bu ayeti şöyle yorumlarlar: “Kıyamet gününde kaçman bir fayda vermeyecek; çünkü orada kaçacak, sığınılacak herhangi bir müstahkem kale, dağ veya bir yer yoktur.²³ Bu ayette suçlu ‘kaçmanın çaresini nasıl bulabilirim? Allah’ın azabından kurtulabilmek için nereye sığınabilirim?’ diye çare arar.²⁴ Başka bir yorumda; bu sözü/ayeti söyleyecek insan için iki olasılık vardır. Birisi, kıyamet günü kâfirlerin cehenneme giderken söyleyecekleri sözdür. Müminler bu sözü söylemezler. Çünkü inananlar Rablerinin affına güvenirlere. İkinci olasılık ise, kıyametin kopacağı esnada kıyametin dehşetinden dolayı hem müminler hem de kâfirlerin söyleyecekleri sözdür. Çünkü o gün sığınılacak tek yer Allah’ın huzurudur.²⁵ Diğer bir yorumda ise; kıyamet günü müminler ateşten korku, ümitsizlik ve şaşkınlıklarından dolayı bu sözü/ayeti söylerler.”²⁶

Yukarıda ifade edildiği üzere müfessirler, bu ayetin yorumlarında kıyamet günün dehşetini gören müminlerin şaşkınlıklarını, ümitsizliklerini, nereye gideceğini, nereye sığınacağını bilemediğini, sığınacak yerin Allah’ın huzuru olduğunu anladıklarından dolayı bu ayeti okuyacaklarını ifade etmişlerdir. Tarihçiler Hoca Sadeddin Efendi ve Solakzâde’nin rivayet ettikleri olaylarda ise, düşmanların ve askerlerinin savaşın dehşet ve şaşkınlığından dolayı kaçacak ve sığınacak bir yer aradıklarını ancak kaçacak bir yer bulamayıp hepsinin öldürüldüklerini ifade etmişlerdir. Savaş meydanlarında savaşın şiddetinden dolayı düşmanların ümitsiz ve şaşkın bir şekilde sığınacak bir sığınak, kaçacak bir yer aradıklarını, ancak ne kaçacak bir yer, ne de sığınacak bir sığınak bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Tarihçiler, Kur’an ayetini referans göstererek düşmanın savaş meydanlarındaki o korkunç ve ürkütücü tabloyu kıyamet gününde insanların durumuna benzetip kellelerin koptuğu, kol ve bacakların her bir tarafa dağıldığını, top, tüfek güllerin gökleri inleyen sesleri, ölen canların canhıraş haykırış-

ölümünden sonra Sultan İbrahim ve IV. Mehmed döneminde de sarayda kaldığı anlaşılan Solakzâde, tarihini IV. Mehmed devri has odabaşlarından Hasan Ağa’nın teşvikiyle yazmıştır. Geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1943), 218-226; M. Kemal Özerin, “Solakzâde Mehmed Hemdemî?” *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1998), 10/748-749; Abdulkadir Özcan, “Solakzâde Mehmed Hemdemî”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2009), 37/371.

²¹ el-Kıyâme, 75/10.

²² Solakzâde Mehmed Hemdemî, *Târîh-i Solakzâde* (İstanbul: Mahmud Beg Matbaası, 1297), 369; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 2/270.

²³ Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’an* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1994), 7/411.

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 16/290-291.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmü’l-Kur’an* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2006), 21/413-414.

²⁶ Ebu’l Berekât Hâfîzuddîn en-Nesefî, *Medârikü’l-tenzîl ve hakâ’iku’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-kelimi’t-tayyib, 1998) 3/571. Benzer yorumlar için bk. Nâsuriddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvi, *Envâru’l-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1971), 2/421; Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbeddin Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm* (Riyâd: Dâru’t-tayyibe, 1999), 8/277; Ebu’s-Suûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ Mezâyâ’l- Kur’âni’l-‘azîm* (Beyrut: Dâru İhyai Tûrâsi’l-Arabî, tsz), 9/65; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992), 8/440.

larını, sağ kalanların şaşkın ve ümitsiz kaçışlarını da kıyamet gününden farklı olmadığını söylemişlerdir.

1.2. Savaşı Beklerken “Sabah Yakın Değil Mi?” İfadesinin Kullanılması

Celâlzâde²⁷ (ö. 975/1567) *Selimnâme* adlı eserinde, Müslüman askerlerin düşmanla savaşmak için sabahı beklerken sevinç ve heyecandan uyuyamadıklarını, bir an önce sabah olsa da düşmanı yok etsek diye hayal kurduklarını ifade eder. Bu olayın geçtiği ve Hûd sûresi 81. ayetini şöyle aktarır: “Pazartesi günü Müslümanlar giyeceklerini temizlediler, vasiyetnamelerini yazdırdılar ve savaş için hazırlandılar. Akşam gökyüzündeki binlerce yıldız altında Hünkâr ordusunda şenlik ve eğlenceler düzenlediler. Ordu çadırlarının önünde mumlar yakarak, her köşeden tekbir ve tehlil sesleri gökleri inletti. Sanki gökyüzündeki yıldızlar zaferden şaşırıp yeryüzüne dökülmüştü. Bir süre daha devam eden şenlik ve sevinçten sonra askerler istirahate çekildi. Çünkü gecenin üçte ikisi geçip üçte biri kalmıştı. Ordu “*Onlara vâdolunan (helâk) zamanı, sabah vaktidir. Sabah yakın değil mi?*”²⁸ diyerek yerlerinden kalktılar ve savaş için hazırlanmaya başladılar.²⁹

Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih* adlı eserinde, Müslüman askerlerin sabahın olmasını sabırsızlıkla beklediklerini, sabah olunca düşmanı yok edip zafer kazanmak, ganimet elde etmek için nasıl sabırsızlandıklarını yazar. Bu hadiseyi ve Eğriboz Adası'nın fethi esnasında Hûd sûresinin 81. ayetini şöyle aktarır: “Birçok ülke fetheden yüce padişah süper bir tedbir aldı ve derhal düşman kalesine saldırmaya hazırlandı. Sahtekâr Frenk yardımı gelmeden kalenin anahtarını teslim almak istedi. Padişahın bu planı vezir, beg ve askerler tarafından çok beğenildi. O gece tellallar gökleri inleten sesleri ile ‘sabah ganimet günüdür, herkes hazır olsun’ diye orduyu uyardılar. Bu haberi duyan gaziler içinde buldukları Cuma gecesini mutlu bayram gecesine benzettiler. Kahraman, korkusuz ve cesur yiğitler “*Sabah yakın değil mi?*”³⁰ ayetini okudular ve sabırsızca gümüş kanatlı sabah kuşunun uyku yuvasından uçup kanat çırpacağı vakti beklediler. Yapılacak savaşın sonunda gaza sevabını almak istediler.”³¹

Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih* adlı eserinde, askerlerin savaşmak için bir an önce sabah olmasını, savaş için sabırsızlandıklarını, uyuyamadıkları için yıldızları saydıklarını şöyle aktarır: “Padişah Yenişehir Ovası'na indi ve geniş bir alana otağını kurdu. O uçuz

²⁷ Celâlzâde Mustafa Çelebi, devrin kaynaklarının belirttiğine göre Tosya'da doğmuştur. Mustafa Çelebi'nin babası Kadı Celâlüddin “Eşraf-ı kuzzât”tan idi. “Koca Nişancı” lakabı ile üne kavuşmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kendisi *Selim-nâme* adlı eserinde, 964'te (1557) nişancılıktan emekli olduğunda yaşının yetmişe yaklaştığını belirttiğine göre 895-896/1490-1491 yıllarında doğduğu kabul edilebilir. Babasının Mustafa, Salih ve Ataullah adlarındaki üç oğlunun en büyüğü Mustafa Çelebi'dir. İbn Kemal ve Kanuni'nin hocası Hayreddin Efendi'den dersler almış, müderrislik ve kadılıkta bulunmuştur. *Selim-nâme (Meâsir-i Selim Hânî)*: Celâlzâde Mustafa bu eserini 964/1557 senesinde nişancılıktan çekildikten sonra yetmiş yaşlarında yazmıştır. *Selim-nâme*, Yavuz Sultan Selim'in şehzadelikliğini, Trabzon Valiliği'nden itibaren vefatına kadar olan gelişmeleri ve kazandığı başarıları içerir. Bunun yanı sıra din ilimleri ile ilgili birçok eseri bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Coşkun Kumru, “Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış”, *Mediterranean Journal of Humanities* 4/1 (2014), 202-211; Celia J. Kerslake, “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/260.

²⁸ Hûd, 11/80-81.

²⁹ Celâlzâde Mustafa, *Selimnâme*, haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 121.

³⁰ Hûd, 11/81.

³¹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 1/514.

bucaksız ova, muhteşem İslam ordusuyla doldu taşı. Gökyüzündeki yıldızlardan daha fazla asker, karanlık gecenin sabahı yapılacak savaş için sabırsızlıklarından yıldızları saymaya başladılar ve uykularını dağıttılar. “*Sabah yakın değil mi?*”³² ayetini okuyarak sabırsızca ufka baktılar.”³³

Solakzâde, *Târih-i Solakzâde*’de, ordunun gerekli tedbirleri almış, savaş için yeterli hazırlıkları yapmış, düşmanla savaşmak, bir an önce sabah olmasını istedikleri ve Hûd sûresinin 81. ayetinin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Ülkeler fetheden Hüdâvendigâr hazretleri, ertelemeden kaleye yürümelerine ve düşman gemileri yaklaşımadan kaleye girmelerine karar verdi. Padişahın bu karar herkes tarafından çok beğenildi. Padişah ferman çıkararak o gece münadilerin herkesi savaşa hazır olmaları için uyarmalarını istedi. Kalplerinde yiğitlikten nasibi olanlar ve yiğitliğin zerresi bulunanlar “*Sabah vakti yakın değil mi?*”³⁴ ayetini okuyarak savaş için sabah hazır oldular. Irmaklar gibi coşan Müslüman askerler kalenin burcuna sancaklarını dikince, sapıklık içinde bulunan düşman askerleri sağa sola kaçıştılar.”³⁵

Haznedarbaşı Süleyman Ağa, Yavuz Sultan Selim’in vefatından duyduğu üzüntünün yanı sıra yeniçerilerin bu haberi duydukları zaman hazineyi talan etmelerinden korkar. Bu nedenle bir an önce sabahın olmasını ister. Solakzâde, *Târih-i Solakzâde*’de Hûd sûresinin 81. ayetinin geçtiği bu olayı şöyle aktarır: Hasan Can’ın bu olayı şöyle aktardığını ifade eder: ‘Benimle birlikte Has odada bulunanlar Yâsin Sûresini ikinci defa okurken Yavuz Sultan Selim emaneti sahibine teslim eyledi. Has odada bulunanlar yüksek sesle ağlamaya başladı. Has odabaşılık rütbesi ile Hazinedarbaşı olan Süleyman Ağa, bu durumu görünce, yeniçerilerin bu duruma vakıf olurlarsa hazineye saldırmaları ihtimalini göz önünde bulundurdu. Yüksek sesle ağlayanları bundan menederek sabır tavsiyesinde bulundu. Orada bulunanların sakinleşmeleri için çeşitli tavsiyeler etti. “*Sabah yakın değil mi?*”³⁶ ayetini okuyarak sabah etti. Sabah olunca bir şey olmamış gibi divan kuruldu. Pirî Paşa içeri girince, hüznü dolu gözleri yaşla dolmuş nerdeyse kan gelecek duruma gelmişti. Mümkün olduğu kadar şehzâde Süleyman gelinceye kadar, cihan padişahının ölüm haberini gizli tutmaya çalıştılar.”³⁷

Müfessirlerin bu ayetle ilgili yaptıkları yorumlar: Hz. Lût, kavminin helak olacağını meleklerden öğrendiği zaman, sabaha kadar geçen sürenin uzun bir zaman olduğunu görür ve daha erken bir zamanda cezalandırılmasını ister. Bunu üzerine melekler ona: “*Sabah yakın değil midir?*” derler. Lût kavminin üzerine Allah’ın azabı güneş doğmak üzere iken gelir. Yaşadıkları Sodom şehrinin altı üstüne getirilir, Hz. Lût’a iman edenler hariç şehirde ve köyde yaşayanların hepsi helak olur.³⁸ Sabah vakti iyice dinlenip rahatladıkları için, helak edilmeleri için sabah vakti özellikle belirtilir.³⁹ Lût kavminin helaki için belirlenen zaman da sabah vaktidir ve “*Sabah yakın değil mi?*” sorusuna da cevaptır.⁴⁰ Lût kavmine vaat edilen helak zama-

³² Hûd, 11/81.

³³ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 2/236.

³⁴ Hûd, 11/81.

³⁵ Solakzâde, *Târih-i Solakzâde*, 235.

³⁶ Hûd, 11/81.

³⁷ Solakzâde, *Târih-i Solakzâde*, 422; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 2/396.

³⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Şur’ân*, 4/299.

³⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Şur’ân*, 11/158.

⁴⁰ Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 4/677.

nı sabah vakti olduğu için, Hz. Lût'un gece vakti ailesini alıp gitmesi, acele etmeleri ve arkalarına bakmadan gitmeleri istenmektedir. Çünkü sabah vakti dinlenme ve rahatlama zamanı olduğundan bu zaman dilimindeki azap daha acı olur. Bu durumu görecekler için ise daha ibret vericidir.⁴¹

Yukarıda zikredilen olaylarda, bu ayetin yorumunda tarihçilerin kendi aralarında farklı bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. Hoca Sadeddin Efendi ile Solakzâde, bu ayeti, ordunun bir an önce sabah olmasını ve savaş için sabırsızlıkla beklediklerini, cihada olan askerlerinden dolayı uyuyamadıklarını, vaktin çok yavaş ilerlediğini ifade ederken, Celâlzâde ayeti bir önce geçen ayetin cevabı olarak değerlendirerek müfessirlerin yorumuna katılmaktadır. Solakzâde aktardığı diğer bir olayda bu ayeti, Yavuz Sultan Selim'in ölümü ile ilişkilendirerek farklı bir yorum getirir. Yavuz Sultan Selim'i kaybetmenin şaşkınlığı içerisinde meydana gelebilecek karışıklığın olmaması ve her şeyin normal seyrinde devam etmesi için bir an önce sabahın olmasını temenni etmektedirler. Tarihçiler rivayet ettiği olaylarda, bu ayeti Kur'an'daki bağlamından koparmadan, kendilerinin rivayet ettikleri olaylara dayanak olarak kullandıkları görülmektedir. Ayetin son kısmında, günahkâr bir kavmin sabah vakti cezalandırılacağı ifade edilirken, tarihçilerin aktardıkları olaylarda Osmanlı ordusunun düşman ordusuna sabah vakti saldırıp onlara hiç unutamayacakları bir mağlubiyet tattırmak istedikleri vurgulanmaktadır.

1.3. Savaşa Bacakların Birbirine Dolaşması

Kemalpaşazâde⁴² (ö. 940/1534) savaşta ayakların birbirine dolaşması ile ilgili ayetin geçtiği olayı *Tevârih-i Âl-i Osman X. Defter*'de şöyle aktarır: “Beylerbeyi kardeşi Mehmed Beğ ve Karaca Paşa lakaplı Ahmed Beğ Belgrad kapılarını kolay kolay açamıyordu. Düşman on iki hücumu da büyük bir fedakârlıkla karşıladı. Hem bizden hem de düşmandan su gibi kanlar aktı... Saldırıya geçen müslüman askerler düşmanın sert direnişi ve hücumu kalkması üzerine telaşlanıp “*Ve bacaklar birbirine dolaşır.*”⁴³ ayetinde olduğu gibi şaşkına döndüler. Takdir tedbire uymadı ve müslüman askerler muradına eremediler. Düşman, müslüman askerlerin kaleye girmelerini engellemek için bütün evlerini yakmışlardı. Yakılan evlerden çıkan

⁴¹ Ebussuûd, *İrşâdül-'akli's-selîm*, 4/229.

⁴² Kemalpaşazâde asıl adı Şemseddin Ahmed'dir. Şehzade II. Bayezid'e lalalık yapan büyükbabası Kemal Paşa'ya nispetle Kemalpaşazâde, Kemal Paşaoğlu veya İbn Kemal diye anılır. 3 Zilkade 873'te (15 Mayıs 1469) dünyaya geldi. İstanbul'un fethinde bulunan babası Süleyman Çelebi'nin 879'da (1474) Amasya muhafızlığına tayin edildiği ve Şehzade Bayezid'in maiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'i ezberledikten sonra Amasya ulemasından Arap dili ve edebiyatı, mantık ve Farsça öğrenimi gören Şemseddin Ahmed, önce askerî sınıfa girdi ve altı bölük sipahisi olarak II. Bayezid'in seferlerine katıldı. 2 Şevval 940 (16 Nisan 1534) tarihinde vefat etti ve Edirnekapı dışındaki Mahmud Çelebi Zâviyesi hazîresine defnedildi. Kemalpaşazâde'nin en önemli eseri *Tevârih-i Âl-i Osman*'dır. Kemalpaşazâde'ye *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı yazma vazifesini Sultan İkinci Bayezid (1481-1512) vermiştir. Daha sonra, Kânûnî Sultan Süleyman tarafından bu defterlerin 2. kısmını yazmakla görevlendirilen Kemalpaşazâde, Sultan II. Bayezid'in 914-918/1508-1512 yıllarını içine alan devri anlattığı VIII. Defter'in devamını, Yavuz Sultan Selim 918-926/1512-1520 devrini içine alan IX. Defter'i, Kanûnî Sultan Süleyman'ın 926-933/1520-1527 devri hâdiselerini anlattığı X. Defter'i yazarak Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim etmiştir. Böylece *Tevârih-i Âl-i Osman* on deftere tamamlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Mecdî Efendi, *Şakaikü-i Numanîyye* (İstanbul: Mahmud Beg Matbaası, 1296), 381; Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/238.

⁴³ el-Kıyâme, 75/29.

alevler, kalenin her yanından çıkmaya başladı. Ateşin yakmasından korkularak kalenin içine girilemedi.”⁴⁴

Hoca Sadeddin Efendi bu ayeti *Tâcu't-tevârih* adlı eserinde şöyle aktarır: “Tutsak edilen yeniçeriler, zincirlere vurulmuş aslanlar gibi zindan kapılarını kırıp, savaş devam ederken, Padişahın ordusuna katıldılar. Bu tarafın gücünün gittikçe artması, karşı tarafta yılgınlığa ve direnme gücünün kırılmasına yol açmıştı. Bu nedenle karşı tarafta bulunanlardan her biri kurtuluş çaresi arayarak cenk meydanını bırakıp kaçmaya başladılar. Özellikle Cem Sultan'ı kışkırtma konusunda elbirliği yapan Karamanlılar ve Varsak Türkmenleri kaçarken “*Ve bacaklar birbirine dolaşır*”⁴⁵ buyruğunu ispatlarcasına atlarını kamçılıyıp, kaçış yollarından ters yöne uzaklaşıp gittiler. Cem Sultan ise, ikbal sürgününün boynu büküldüğünü ve askerlerinin gittikçe azaldığını görünce, artan üzüntü ve kaygısıyla kanlı savaş alanından kaçıp Karaman'a doğru gitmişti.”⁴⁶

Bu ayetin tefsirini Mukâtil b. Süleyman (ö, 150/767), “ölen kişi dünya işleri ile ahiret işlerinin birbirine karıştırır”⁴⁷ diye açıklamıştır.

Bu ayetin yorumunu Taberî şöyle yapar: “Bu ifadeden maksat, dünya dehşetinin ahiretin dehşetine karışmasıdır. Ölüm anında kişi dünyaya veda ederken bir taraftan da dünya sıkıntısını, öte yandan ahirette ilk adımını atarak onun sıkıntısını hisseder. Böylece dünyada olan ayağı ile ahirete attığı diğer ayağı birbirine dolaşmış olur. Yani ölen kişinin bacaklarının birbirine dolaşmasından kasıt, insanın ölüm anında biten gücünü kaybederek bacaklarının birbirine dolaşmasıdır.”⁴⁸

Mâturîdî (ö. 333/944) de bu ayeti: “Ölüm anında dünya telaşı ahiret telaşına birleşir ve ölümün şiddetinden dolayı insanın ayakları birbirine dolaşır ve açılmaz. Bu durumda melekler onu dünya hayatından alıp ahiret hayatına hazırlamaktadırlar.”⁴⁹ diye yorumlar.

Bu ayeti Kurtubî (ö. 671/1273) şöyle açıklar: “Sıkıntılar peş peşe gelecek, dünya sıkıntısı ile ahiret sıkıntısı birleşecek, ölüm anındaki zorluktan dolayı bacaklar birbirine kenetlenecektir. Ölümün şiddetinden dolayı bacaklar kuruyacak ve insanı taşıyamaz hale gelecektir.”⁵⁰

Ebussuud Efendi (ö. 982/1574) bu ayeti: “insan ölürken ölümün şiddetinden, dünyadan ahirete gidişin verdiği acıdan dolayı ayakları birbirine dolaşır”⁵¹ diye yorumlar.

Âlûsî (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî* adlı tefsirinde bu ayeti şöyle açıklar: “*Ayaklar birbirine dolaşır* cümlesinin anlamı insan ölünce kefenlenir ve ayakları hareketsiz olduğu için kıvıldamaz. Ayette anlatılmak istenen ise dünyadan ayrılıp ahirete giderken ruhu çıkar ve insanın tüm organları hareketsiz kalır. Ölümün

⁴⁴ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman X. Defter*, haz. Şefaettin Severcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 101-102.

⁴⁵ el-Kıyâme, 75/29.

⁴⁶ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 2/13.

⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrut: Müessesetü't-târihi'l-'Arabî, 2002/1423), 4/513.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/415.

⁴⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/353.

⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 21/435, Benzer açıklama için bk. Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 8/424; Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/444.

⁵¹ Ebussuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 5/432.

acı ve şiddetinden dolayı ayakları dolaşır. Buna insanın eşinden, çocuklarından, arkadaşlarından ayrılışının acısı da eklenir.”⁵²

Müfessirler bu ayetin tefsirinde birbirine benzer yorumlar getirmişlerdir. Tarihçiler; Kemalpaşazâde ve Hoca Sadeddin Efendi, düşmanların savaş meydanlarından kaçarken düştükleri durumu, insan ölürken ayaklarının birbirine dolaşmasına benzetmişlerdir. Tarihçiler, onların şaşkın, zavallı, ne yapacağını, nereye kaçacağını, nereye sığınacağını bilemeden kaçarken düştükleri durumu göz önünde sermişlerdir.

1.4. Savaşta Orduların İki Denizi Birbirine Kavuşmak Üzere Salıvermesine Benzetilmesi

Bostan Çelebi⁵³ (977/1570) *Süleymannâme* adlı eserinde savaşan tarafların birbirine karışmasını iki denizin birbirine karışmasına benzetir ve bu olayı tasvir ederken (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ) (يَنْتَقِيَانِ) ayetini cümle içinde şöyle kullanır: “Kanuni Sultan Süleyman Belgrad’a geldiği sırada İbrahim Paşa, Sav Nehri ile Tuna Nehri’nin birleştiği yerin güneyinde, bu iki ırmağın görülebileceği bir tepede padişahın çadırını kurdu. Burada gemiler üzerine geniş ve kalın tahtalar döşetti. Geniş ve doğru bir köprü kurdurarak Rumeli askerlerini karşıya geçirdi ve bunu “*İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir.*”⁵⁴ ayeti ile tasvir etmiştir.⁵⁵

Hoca Sadeddin Efendi bu ayeti *Tâcu’t-tevârih* adlı eserinde Malkara’nın fethi esnasındaki olayı şöyle aktarır: “Sultan Hüdâvendigâr Malkara’ya varınca Rumeli’ndeki beylerin de hazır bulunmalarını emretti. Lala Şahin, Evrenos Beğ ve diğer beğler eserleri zafer olan askerleriyle Malkara ovasında padişahın emrine girdiler. Sultan Hüdâvendigâr, askerlerinin çeşitli silahlar ve kıymetli eşyalarla süslenmiş olmasına çok sevindi. Rumeli ve Anadolu ordusunun birleşmesi “*İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir.*”⁵⁶ ayeti burada gerçekleşmiş oldu. İki ordu birlikleri Sultan’ın gözü önüne serilince Sultan, İstanbul Tekürü’nün tuttuşturduğu fitne ateşini söndürmek için bu kadar sayısız askerini yeteceğini düşündü.”⁵⁷

“Bayramdan sonraki gün Yakub Paşa’nın gemilerle Moton üstüne geldiği duyurulunca, zaferler yayan padişah sancakları da Moton’a doğru hareket ettirildi ve dördüncü gün Moton kalesinin önünde otağ-ı hümâyûn kuruldu. Kalenin kara yönü, denizler gibi coşan askerlerle dalgalanmaya başladı. Deniz tarafı ise biri birine yanaşan gemilerle kara gibi dümdüz oldu. Denizin üstü gemilerin serenlerinden koruluklar gibi sallanan ağaçlarla doldu. Bu yanda bir yığın deniz aracının dalgalanması, öte yanda kahraman ordu saflarının kaynaşması sonun-

⁵² Şehabeddin Mahmud Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Şur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-meâsânî* (Beyrut: Dâru ihyâi türâsî’l-Arabî, tsz.), 29/147.

⁵³ Bostan Çelebi’nin adı Mustafa, baba adı Mehmed Ali’dir. 1488’de Tire’de doğdu. Küçük yaşta Kur’an’ı ezberledi ve tefsir ilmi ile meşgul oldu. Devrin tanınmış âlimlerinden ders aldı. Bostan Çelebi Haseki ve Sahn medreselerindeki görevinden sonra 1544’te Bursa ve Edirne kadılığından sonra İstanbul kadısı oldu. 1547’de Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine atandı. Hakkında iki defa soruşturma açıldı. Arapça, Farsça bilen Bostan Çelebi edebî ilimlere ve Kur’an’a vâkıf iyi bir şairdi. 1570’de vefat etti. Kanunî devrinin ilk yirmi yılını anlatan *Süleymannâme* en ünlü eseridir. Geniş bilgi için bk. Nezihî Aykut, “Bostan Çelebi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/308.

⁵⁴ er-Rahmân, 55/19.

⁵⁵ Bostan Çelebi, *Gazavât-ı Sultan Süleymân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3317), 81a.

⁵⁶ er-Rahmân, 55/19.

⁵⁷ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârih*, 1/89.

da “İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir.”⁵⁸ ayeti hüküm sürüyordu. Deniz ve kara araçlarını içi dışı Moton Kalesini ele geçirmek amacıyla olan gazilerin durağı haline gelince, her taraftan ol sağlam hisara taş üşürdüler ve nice burç ve kulelerin düşürdüler.”⁵⁹

Mustafa Selânikî Efendi⁶⁰ (ö. 1008/1600) *Târih-i Selânikî* adlı eserinde bu ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Rebiu’l-evvel ayının üçü, cuma günü kötü ahlaklı grupla karşılaşım taraflar karşılıklı saf bağladı. Savaş için karşılaştıklarında iki taraf bataklık yer gibi oldu. “İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir.”⁶¹ ayetinin mahiyeti aynen görüldü. Ayrı ayrı geçmek için yan yana arama işi tamamlandıktan sonra taburlardan uzak mesafede, zor ve kolay geçitler bulunmaktaydı. Zafer nişanı askerler o geçide yaklaşınca kâfirler top ve tüfeklerle ateş ettiler. Bu esnada aşağılık zavallıların tüfekçileri mağrur bir şekilde adı geçen geçitten nişanları zafer olan askerler tarafına geçtiler. Müslüman gazilerin yüzleri ak olsun. Karşı kıyıya geçen iki üç bin kadar kâfirin başlarını kestiler.”⁶²

Bu ayetin yorumunda müfessirlerin düşünceleri farklıdır. Taberî (ö. 310/923) Abdullah b. Ebza, Said b. Cübeyr ve Abdullah b. Abbas’tan yaptığı rivayette; bu ayetin tefsirinde iki denizden kastın gökyüzünün denizi ile yeryüzünün denizi olduğunu, bunların yılda bir defa karşılaştığını, Hasan-ı Basrî ve Katâde’ye göre ise; iki denizden murat Akdeniz ile Basra Deniz’dir diye açıklar.⁶³ Mâturîdî (ö. 333/944) bu ayeti; suyun doğasında birbirine karışmanın olduğu, Allah’ın kendileri için koyduğu sınırı aşmadıkları şeklinde tefsir eder. Bu denizlerin hangisi olduğu konusunda ise ihtilaf edilmiştir. Bazıları Akdeniz, bazıları da Hint Deniz’i olduğunu düşünmüşlerdir. Bir kısım râviler birinin Basra Körfezi, diğerinin Akdeniz olduğu Arap yarımadasının bu karışıma engel olduğu kanaatindedir. Bazı râviler ise birinin gökte olduğu düşünülen deniz ile, diğerinin yer denizi olduğu görüşünü benimsemiştir.⁶⁴

Kurtubî (ö. 671/1273) İbn Cüreyc’ten yaptığı bir rivayette; bu iki denizin tatlı ve tuzlu denizler olduğu, başka bir rivayete göre ise bunların inci ve mercan denizi olduğunu ifade eder.⁶⁵ Nesefî (ö. 710/1310) tefsirinde, bu iki denizin tatlı ve tuzlu denizler olduğunu aralarında herhangi bir engelin olmamasına rağmen birbirine karışmadığı şeklinde açıklar.⁶⁶ Ebus-

⁵⁸ er-Rahmân, 55/19.

⁵⁹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu’t-tevârîh*, 2/98.

⁶⁰ Mustafa Selânikî Efendi’nin hayatı hakkında biyografik kaynaklarda yer alan bilgiler yetersizdir. Eserinde babasının Selânik’te vefat ettiğini belirtir, kendisini de “Selânikli” lakabı ile ifade eder. Hâfız olduğu, Kanûnî Sultan Süleyman’ın ölümü bahsinde verdiği bilgilerden anlaşılmalı, üstlenmiş bulunduğu çeşitli maliye kâtipliği görevleri onun Maliye Kalem’inde yetiştiğini göstermektedir. Selânikî Mustafa Efendi, memuriyetleri veya üstlendiği vazifelerden daha çok Kanuni Sultan Süleyman’ın döneminin sonlarından III. Mehmed’in döneminin ortalarına kadar (971-1008/1563-1600) olaylarını içine alan *Tarih-i Selânikî* ile tanınır. Selânikî’nin eseri bir bakıma hatırat niteliği taşıyor ve müellifin çeşitli olaylarla ilgili kendine has yorumlarını içerir. Tümüyle kendi devrinin olaylarını yazan Selânikî’nin ifadelerine göre, herhangi bir tarihten faydalanmamış, ancak birtakım yazılı ve sözlü kaynaklardan faydalanmıştır. *Tarih-i Selânikî* adlı eseri Osmanlı Sosyal Tarih Araştırmaları hakkında önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Geniş bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Selânikî Mustafa Efendi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/357-358; Emine Sonnur Özcan, “Bir Sosyal Tarih Kılavuzu Olarak *Tarih-i Selânikî*”, *OTAM*, 37 (Bahar 2015), 263-288.

⁶¹ er-Rahmân, 55/19.

⁶² Mustafa Selânikî Efendi, *Târih-i Selânikî* (İstanbul: Matbaa-i ‘Âmire, 1281), 2/646.

⁶³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/182.

⁶⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-‘Kur’ân*, 14/265.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-‘Kur’ân*, 20/127-128.

⁶⁶ Nesefî, *Medârikü’l-tenzîl*, 3/413.

suud Efendi (ö. 982/1574) bu ayetin tefsirinde; Allah, tatlı ve tuzlu iki denizi birbirine salıvermiştir. Aralarında herhangi bir engel olmadan, yan yana ve yüzeyle temas halinde olduğu halde birbirine karışmadığını, bunun nedeninin ise Allah'ın kudretinden dolayı birbirine karışarak birinin diğerinin özelliğini bozmadığını söyler.⁶⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878/1942) bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak, buradaki karşılaşmanın fiili olarak birbirine temas olduğunu, iki denizden kastın tatlı ve tuzlu denizin altında veya yakınlarında bulunan su hazinelerinin olabileceği şeklinde izah eder. Diğer bir açıklamayı da, Hint Okyanusu ile Akdeniz'in sularının birbirine karışmaması olarak yapar.⁶⁸

Mevdûdî (1903/1979) bu ayetin yorumunu; bu olgu, deniz ve karada pek çok yerde görülmektedir, yani tatlı suyla acı su yan yana bulunmaktadır. İki deniz misalinden Allah'ın dilediği zaman, nasıl denizin tuzlu sularının altından tatlı, içilebilir su kaynakları fişkırtıyorsa, aynı şekilde büyük ve kirli bir toplumdan takva sahibi, temiz bir toplum çıkarabileceğinin de anlaşılabilmesi şeklinde yapar.⁶⁹

Müfessirler bu ayetin tefsirinde iki denizin acı-tatlı, tuzlu-tuzsuz sular olduğunu, bunun Hint Okyanusu ile Akdeniz olduğunu açıklarlar. "İki deniz" ile neyin kastedildiği konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Tarihçilerden Bostan Çelebi, Hoca Sadeddin Efendi ve Mustafa Selânîkî Efendi ise yukardaki anlatımlarında karşı karşıya gelen iki büyük ve ihtişamlı ordunun, savaş sırasında hem denizde hem de karada muhteşem bir düzen içerisinde birbirleriyle karşılaşmasını iki denizin birbirine kavuşmasına benzetmişlerdir. Yeryüzündeki akarsular denize dökülür. Bununla beraber ne denizlerin tuzluluğu ne de akarsuların tatlılığında bir değişiklik olur. Denizler ve akarsular özelliklerini kaybetmezler. Denizlerden inci de çıkar balıkta avlanır. Üzerinde büyüklü küçüklü gemiler yüzer. Her ikisinden de insanlar faydalanır.

1.5. Karlı Dağların Atılmış Yüne Benzetilmesi

Kemalpaşazâde Kâria sûresi 5. ayetin geçtiği olayları şöyle aktarır: "Kötü düşünceliler zilletin peşine düştü. Eman eteğine tutununca demir kulp gibi sağlam ve şimşek burçlar koparılmış yapraklar gibi havada uçtu. Bir anda altında ve üstünde dayalı dōşeli ne varsa "Atılmış yün gibi"⁷⁰ darmadağın oldu. Sapıklık köşelerinde olan uğursuz baykuşların gaflet uykusundan gözleri açıldı."⁷¹

"Kirli düşman toprağı, murdar, helak ve yok olma tedbirine eşlik etti. Kalbine doğan sırların derinliklerine yol verdiler. Sağlam kalenin altına vardılar. Parlak ışıkların yardımı ile kötü ahlaklı serseriler gurur rüzgârının sersemliğiyle yanarken sade ve nakışlı dōşeme ve mefruşatın "Atılmış yün gibi"⁷² kötü havasını dağıtıp rüzgâra verdiler."⁷³

⁶⁷ Ebussuud, *İrşâdül-'aklî's-selîm*, 8/179.

⁶⁸ Hamdi Yazır, *Haş Dini Kur'an Dili*, 7/371.

⁶⁹ Seyyid Ebü'l-Â'lâ Mevdûdî, *Tefhimü'l Kur'ân*, trc. Kurul (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 3/533.

⁷⁰ el-Kâria, 101/5.

⁷¹ Kemâlpaşazâde, "Tevârîh-i Âl-i Osman X. Defter", XCV.

⁷² el-Kâria, 101/5.

⁷³ Kemâlpaşazâde, "Tevârîh-i Âl-i Osman X. Defter", 147.

Celâlzâde Mustafa *Selimnâme* adlı eserinde Kâria sûresi 5. ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Bütün sultanları, han ve halifeleri, küçük büyük kızılbaşları, bütün halkı ve ayak takımını, bütün görevlileri toplamışlardı. Cennet mekân padişah hazretleri de devlet ve ikbal, şecaat ve azametle, beraber yürüyüp acem ülkesi toprağını muzaffer ordunun atlarının nallarıyla nakışlamıştı. Dağ ve tepelerin yüzü, süvarilerin kıyamet koparan tırnaklarının tırmanışıyla soyulup sanki “*atılmış yün gibi*” idi. Düşmanın rezil hallerine vakıf olmak için casusların haberlerine münhasır ve bağlı olup o zamana kadar Kısra tarafının durumları gizli olup sanki dünyada varlıkları yok oldu.”⁷⁴

Hoca Sadeddin Efendi, Hamza Beg’in Eflak seferinde Kâria sûresi 5. ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Yerine getirilmesi gerekli olan bu ferman gereğince kış mevsimi olduğu halde Hamza Beg o yöreye (Eflak’a) hareket etti. Soğukların şiddeti o dereceydi ki, akarsular buzlardan yapılmış su küçük mecraları içinde şırıldıyor, soğuktan nefes kesiliyor, kirpikler de donup birer ok haline gelmiş bulunuyordu. Başlar ak börtükler giymiş gibi buzdan sarıklar sarınmış, dağlar pamuk atılmış gibi karla kaplanmış, gören akıl sahipleri de “*Atılmış yün gibi*”⁷⁵ görüntüsünün ne demek olduğunu bir kez daha anlamış bulunuyorlardı.”⁷⁶

Müfessirler bu ayetin yorumunda Taberî; dağlar yeryüzünde atılmış yünler gibi uçuşup giderler diye izah eder.⁷⁷ Mâturîdî; ayette geçen “*atılmış yün*” ifadesini boyalı yün diye açıklar ve ‘kıyametin dehşetinden dağlar renkli yünler gibi rengârenk olur. O günün dehşetinden büyüklüklerine rağmen bütün dağlar atılmış yün gibi olur. Çünkü yünün en zayıf hali atılmış halidir’ şeklinde açıklar.⁷⁸ Kurtubî; ‘dağlar toz gibi olacak ve yerlerinde kaybolacaktır. Yüce Allah bir başka ayette dağlar hakkında “*Dağılmış toz haline gelecekler*”⁷⁹ buyurmaktadır’ şeklinde yorumlar.⁸⁰ Nesefî; dağları renkli yüne benzetmiştir. Çünkü dağlar renk renktir. Yüce Allah ayette; “*Dağlardan beyaz, kırmızı, değişik renkler ve simsiyah yollar (yarattık)*”⁸¹ buyurmaktadır. Parçalar halinde birbirinden ayrıldığı için onu da hallaç pamuğuna benzetmiştir diye ifade eder.⁸² Hamdi Yazır ise; kıyamet günü insanoğlu “*yayılmış kelekler*”⁸³ gibi olacak, dağlar ise “*atılmış renkli yünler*” gibi olacak. Dağlar bu hale gelince insanoğlunun hali nice olur, bu hayal bile edilemez bir durumdur. Çünkü dağlar ufalacak, korkunç kum yığınları haline gelecek, sonra bulut halinde “*atılmış renkli yünler*” gibi olacak. Bu durumda insanların “*yayılmış kelek*” gibi ve dağların da “*atılmış renkli yünler*” gibi olmaları, bütün yer kürenin volkan gibi infilak edip patlaması halini düşündüğü gibi, son zaman savaşlarının o hali almaya giden yıkıcı manzaraları da göz önüne sermektedir şeklinde izah eder.⁸⁴

Müfessirler, bu ayetin yorumunda kıyamet günü dünyanın ve dağların toz haline geçeceğini, dağların bu durumunun Kâria Sûresi 5. ayetin ifade ettiği atılmış renkli yüne benze-

⁷⁴ Celâlzâde Mustafa, *Selîm-nâme*,145.

⁷⁵ el-Kâria, 101/5.

⁷⁶ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 1/486.

⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/560.

⁷⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 17/309.

⁷⁹ el-Vâkıa, 56/6.

⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 22/444.

⁸¹ el-Fâtır, 35/27.

⁸² Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/673.

⁸³ el-Kâria, 101/4.

⁸⁴ Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dilî*, 9/389.

diği konusunda ittifak halindedir. Tarihçi Kemâlpaşazâde ve Celâlzâde'nin yukarıdaki anlatımlarında, yapılan şiddetli ve kanlı bir savaştan sonra, düşmanların sanki atılmış yün gibi perişan, rezil rüsva olup, yok olduklarını ifade ederler. Tarihçi Hoca Sadeddin Efendi'nin yukarıdaki anlatımında ise; Eflak'ın karlı dağlarını sûredeki atılmış yüne benzeterek ayete farklı bir yorum getirir.

1.6.Yaratıcının Sanatının Yeryüzündeki Tezahürü

Ayasofya'nın güzelliğini, özellikle kubbesinin çok geniş olmasına rağmen nasıl ayakta durduğunu görenler hayretler içerisinde izler. Bu durumu Hoca Sadeddin Efendi, Mülk Sûresi 3. ayetinde gökyüzünün yaratılışında herhangi bir kusurun olmadığı, Kâf Sûresi 6. ayette onda herhangi bir deliğin bulunmadığını ifade eden ayetlerle ilişkilendirir ve ilgili olayları şöyle aktarır: “Vezirlerin, beylerin, âlimler ve başka hayır sahiplerinin bu gönül alan beldede yaptıkları güzel mescitleri, yeniden kurdukları medreseleri ve imaretleri seyreden gözler bunları gördükleri anda, hayran kalmakta ve onları tanıtmaya güçleri yetmemektedir. Beş vakitte bu minarelerden duyulan Ezan-ı Muhammedî öyle yüksek ve öyle parlak olur ki, gök kubbe, şu cihanı örten yarım daire, kederleri alıp götürün bu ses ile dolar, kulaklar onun tatlı nağmeleri ile çınlar. Her minare gölge veren bir çınar gibi yükselir de üstünde gülistanın bülbülleri akşam ve sabah onları kutsar, nağmeler eyler. Dönemin insanları İstanbul'daki hisarların sağlamlığı karşısında hayran olmayı, İstanbul'u ümmü'd dünya (dünyanın merkezi) diye anmayı adet edinmişlerdi. İstanbul, pek çok muhteşem yapısı ile devirlerin ortaya koyduğu sıra dışı bir beldedir. Akılları hayretler içerisinde bırakan muhteşem eserlerden biri, yüksek kemerleriyle dikkatleri çeken, bakmaktan gözleri kamaştırın Ayasofya'nın kubbesidir. Bu kubbe pek güzel orantısı, sağlam ve oturaklı yapısı ile gözlere, vakitlerini onu incelemeye ayıran bilginlere “Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”⁸⁵ ayeti ile ifade edilen bir simgedir. Mine gibi işlenmiş olan bu yapıyı, bu yeşil kubbenin yükseklik ve genişliğini ölçen gözlerin sahibi bilgili kişiler; ‘Onlar şu gök kubbeyi bizim için çattılar, bir yapı ki, direkleri ne kadar yüksek, ne kadar yüce’, anlamını işaret ettiğini doğrularken, onun yeryüzünde tek olduğunu da açıklar.⁸⁶

Hoca Sadeddin Efendi *Tâcu't-tevârih*'in giriş kısmında Kâf Sûresi 6. ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Yüce Allah, halifelik ve yüce saltanat menşurunu ta ezelden insanoglunun adına, unutulmaz ismine böylece kaydetti. Kendisinden ayrılışın hüznünü ona böyle övünülecek bir taç giydirek gösterdi. Parıldayan gün ışıkları, askerlerinin saldırılarını kolaylaştırmak, karanlık gece, süvarilerinin mağlubiyetini sağlamak, âlemleri tutuşturan güneşin altın renkli güzelliği ile süslenen cihanın göklerinde, at koşturun süvarilerin gergin dizginlerini onun ışık huzmelerinden yaptı. Nur saçan gündüzün Rum süvarileriyle işkenceci karanlık gecelerin Frenk süvarileri düşünsün diye yeryüzünü böylece yaydı. Hayırlı ve uğurlu yıldızı, başarıları kendisine öncü edinen, ürkütücü karagu zebaniyi yok etmek için keskin bir mızrakla

⁸⁵ el-Mülk, 67/3.

⁸⁶ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 1/433.

görevlendirildi. “*Onda hiçbir delik ve çatlak yoktur*”⁸⁷ burcunu, sayısız meşaleler, gezici ve sabit چراغlarla süsledi.”⁸⁸

Hoca Sadeddin Efendi *Tâcu't-tevârih*'inde Kemah Kalesi'ni anlatırken Kâf Sûresi 6. ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Kemah kalesi ki, gök kubbeye uzanmış bir ulu sarayı andırır. Kuleleriyle yıldızlarla yarışır. Burçları, mazgalları burçlar halkasına çıkmış ve bu güçlü yapıyı yapan mimar, “*Onda hiçbir delik ve çatlak yoktur*”⁸⁹ hükmüne bir örnek vermiştir. Feleklere değen bir dağ üzerine sağlamca oturmuş olup yücelikte başı göğe ermiş ve ayağı yerin dibine girmiş, sağlam istihkâmlarıyla tanınmış ve bağlar, bostanlarla çevrilmiştir. Eteğinden derin bir dere akar ki, hayal ipiyle bile ol derenin dibine inmek bir boş hayaldir. Dibi o denli derin ki uzaklık kavramı bile bunda noksan kalır. Ne hisarının ucuna akıl merdiveni ile çıkmak mümkün ne de eteklerindeki derenin dibine zan adımlarıyla inmek mümkündür. Ermeni diyarının ucunda dağdan yontulmuş bir hisardır ki, baskı sonucu aşağılık Kızılbaş onu da ele geçirmeye çalışmıştı. Kaplumbağa gibi ol hisar kayasına baş çekip serkeşlik etmişlerdi. Rahmet ona olsun Sultan Yıldırım Han gününde Osmanlı Devletinin ulu ve sağlam kaleleri arasına katılmış o yöre bakımlı topraklarımızdan sayılırdı. Yıldırım Han'ın yakıcı ve yıldırım gibi akıcı kılıcı çakmağıyla kendini bilmezler anın eteğinden kovulmuş, miras gereği yeniden ele geçirilmesi ve korunması Padişahın boynunun borcu idi.”⁹⁰

Allah, bu ayette, gökyüzünü çatlaksız, deliksiz ve kusursuz, muazzam bir şekilde yarattığını ifade etmektedir. Bu muazzam sistemi yaratanın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Elbette yeter. İman etmeyenlerin bu üstün gücü düşünerek, iman etmesi istenmektedir. Tarihçi Hoca Sadeddin Efendi'nin yukarıdaki anlatımlarında Allah'ın sanatının, eşsiz gücünün tezahürü Kemah Kalesi'nde görülmektedir. Tarihçi Hoca Sadeddin Efendi insanoğlunun bu kadar kusursuz, güzel bir kaleyi yapmaya gücü yeten, tüm kâinatı kusursuz, muazzam bir şekilde yaratan Allah'ın gücünün ne kadar yüce olduğunu ifade etmektedir. Tarihçi Hoca Sadeddin Efendi bu ayeti müfessirlerin yorumundan farklı olarak, Kemah Kalesi'nin güzelliğinden bahsederek, Allah'ın eşsiz sanatının yeryüzündeki tezahürü olarak değerlendirmektedir. İşte bunlar Rabbine dönen her kula bir öğüt ve ibret olması için yaratılmıştır. O, gökyüzünü direksiz olarak yükseltmiş ve ışık gibi aydınlatan yıldız ve gezegenlerle süslemiştir. Rabbine itaat eden ve mahlûkatın eşsiz güzelliklerini düşünen kul, ancak bu zikredilenleri kalp gözüyle görebilir ve düşünebilir.

Yine Hoca Sadeddin Efendi Ayasofya'nın güzelliği karşısında Mülk Sûresi 3. ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Günde beş vakitte bu minarelerden duyulan gülbeng-i Muhammedî öyle yüksek ve öyle parlak olur ki, gök kubbe, şu cihanı örten yarım daire, kederleri alıp götürün bu ses ile dolar, kulaklar onun tatlı nağmeleri ile çınlar. Her minare gölge veren bir çınar gibi yükselir de üstünde gülistanın bülbülleri akşam ve sabah onları kutsar, nağmeler eyler. Dönemin insanları İstanbul'daki hisarların sağlamlığı karşısında hayran olmayı, İstanbul'u ümmü'd dünya (dünyanın merkezi) diye anmayı adet edinmişlerdi. İstanbul, pek çok muhteşem yapısı ile devirlerin ortaya koyduğu sıra dışı bir beldedir. Akılları hayretler içeri-

⁸⁷ Kâf, 50/6.

⁸⁸ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 1/5.

⁸⁹ Kâf, 50/6.

⁹⁰ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 2/289.

sinde bırakan muhteşem eserlerden biri, yüksek kemerleriyle dikkatleri çeken, bakmaktan gözleri kamaştıran Ayasofya'nın kubbesidir. Bu kubbe pek güzel orantısı, sağlam ve oturaklı yapısı ile gözlere, vakitlerini onu incelemeye ayıran bilginlere “Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”⁹¹ ayeti ile ifade edilen bir simgedir. Mine gibi işlenmiş olan bu yapıyı, bu yeşil kubbenin yükseklik ve genişliğini ölçen gözlerin sahibi bilgili kişiler, ‘onlar şu gök kubbeyi bizim için çattılar, bir yapı ki, direkleri ne kadar yüksek, ne kadar yüce’, anlamını işaret ettiğini doğrularken onun yeryüzünde tek olduğunu da açıklar.”⁹²

Taberî, tefsirinde bu ayetin yorumunu şöyle yapar: “Allah, yedi kat göğü birbiri üzerinde tabakalar halinde yarattı. Düşünen insan Allah'ın yarattığı gökler, yerler ve diğer yaratılan şeylerde bir düzensizlik ve bir çelişki göremez. İnsan gözünü çevirip tekrar tekrar baksa bile onlarda herhangi bir çelişki, kusur ve noksanlık göremez.”⁹³

Mâturîdî, tefsirinde bu ayeti şöyle açıklar: “Rahmân'ın yarattığına bak, orada herhangi bir uyumsuzluk ve bozukluk göreceksin? Eğer orada bir bozukluk görürsen, birden fazla kişinin onu idare ettiğini düşünebilirsin. Şayet onda bir uyumsuzluk görürsen, onu vücuda getirende akılsızlık düşünebilirsin. Sen göklerde bir bozukluk ve çatlak gördüğünde orada birbirine engel olan ve birbirini uzaklaştıranların varlığını düşünebilirsin. Ama orada bozukluk ve çatlak değil, bitişik ve bir bütün halinde olduğunu gördüğünde bu durum onu yapanın vahdâniyetini, gücünü ve kudretini gösterir. Bozukluk ve uyumsuzluğun yaratılmaması O'nun hikmetinin varlığını, vahdâniyeti ve öldükten sonra dirilmeyi de kabul etmeyi gerekli kılar. Allah'ın yarattıklarında uyumsuzluğun bulunmaması şanı yüce olan yaratıcının birliğini gösterir. Yüce Allah'ın vahdaniyetine işaret etmesi veya hikmet ve maslahatın onu gerektirmesi itibarıyla bütün yaratıklar, sözünü ettiğimiz uyumsuzluktan salim olmaları anlamında müsterektirler. Bütün bunlar, O'nun birliğini, hikmetini ve idaresinin güzelliğini gösterir.”⁹⁴

Beydâvî, tefsirinde bu ayeti şöyle tefsir eder: “Allah Teâlâ gökleri, bir diğerinin üzerinde yedi kattan oluşan tabakalar halinde yaratmıştır. Her bir gök bir alttakinin kubbesi mesabesindedir. Tabakalar arasında eşsiz uyum ve ahenk bulunur. Onda en küçük bir eksiklik, kusur, hata ya da uyumsuzluk görülmez. Aralarında bir direk veya bağlantı bulunmadığı halde üst üste uyum içerisinde durabilmelerine ve yaratılışlarındaki muazzam sanata dikkat çeken Allah Teâlâ, kulunun kendi güç ve azametini idrak etmesini sağlamak istemiştir.”⁹⁵

Nesefî, tefsirinde bu ayetin yorumunda şöyle der: “Yaratılışındaki mükemmelliği temaşa eden kul, bundan Yaradan'daki kemale intikal eden O'na derin bir saygı ve sevgi duyacaktır. Etrafındaki hiçbir şeyin tesadüfi olmadığını algılaması, kendi yaratılma gayesini sorgulamasına neden olacak; etrafındaki her şeyin bir uyum içerisinde Rabbinin emrine uygun hareket ettiğini görmek onu da buna zorlayacaktır.”⁹⁶

Tarihçi Hoca Sadeddin Efendi yukarıdaki anlatımında, gökyüzünün muhteşemliğine, eşsiz yaratılışına, kusursuzluğuna, kubbesinin çok geniş olmasına rağmen direksiz durmasını

⁹¹ el-Mülk, 67/3.

⁹² Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârîh*, 1/433.

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/336.

⁹⁴ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/289-290.

⁹⁵ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 8/270-71.

⁹⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/511.

gökyüzüne benzetir, Allah'ın sonsuz gücüne ve yarattıklarının mükemmelliğine değinir, Aya-sofya'da da benzer bir mükemmellik olduğuna işaret eder. Yaptığı kıyas ile Allah'ın sonsuz gücünün ve yarattıklarındaki mükemmelliğin bir yansımasını ve tecellisini ifade eder. Bu ayetin yorumuna farklı bir bakış açısı getirir.

1.7. Savaşın Kıyamet Sahnesine Benzetilmesi

Celâlzâde *Selimmâme* adlı eserinde Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi esnasında bu ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Gaziler üçer beşer sırayla esirleri çıkarmaya başladılar. Padişah bu durumu görünce mutlu oldu. Sevinç ve mutluluktan attan inip şükür secdesi yaptı. Sonra otağa varıp biraz dinlendi. “*O gün, kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve çocuklarından kaçır.*”⁹⁷ ayeti durumlarına uygun düşüp, her kişiye can ve baş kaygısı olup, sabah aydınlığından gün batana kadar muzaffer Türk ordusu, altın külahlı güneş gibi kılıç vurdu. Erkekleri kılıçlar yem ederek, kadınları zincire vurup, çocuklarını da esir ettiler.”⁹⁸

Yine Celâlzâde aynı eserinde Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a savaş için girdiğinde bu ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Padişah, kalabalık bir ordu ile Mısır'a girdi. Şehir içinde kıyametler koptu, çeşitli değişiklikler ve gevşeme yüz gösterdi. Bir yanda Çerkezlerin ev ve saraylarının çığlık ve yasaları, bir yandan da Mısırlılar ve çarşılarının ve şehir halkının can korkusu ve bela kargaşalığı ile yanıp ağıladıkları bir kıyamet, bir azap ve zelzele günü idi ki yazılıp anlatılamaz. Her elde kılıç ve bıçak, her kolda bozdoğan ve nacak alan alanın, kıran kıranın “*O gün, kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve çocuklarından kaçır.*”⁹⁹ alametleri açık ve zâhirdi. Cennet mekân padişah hazretleri, önceleri Mısır sultanı olan Kayıtbay'ın türbesi civarında kondu ve tüm gece ve gündüz boyunca Mısır şehri içinde büyük savaş ve cenk oldu.”¹⁰⁰

Hoca Sadeddin Efendi bu ayetin geçtiği olayı Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinde şöyle aktarır: “Kahire'nin içine girince sokaklarda hendekler ve metrisler kazıp ve kenti hisar edinip savaşmak isteyince, sabah erkenden, muzaffer ordunun bir bölümü kimi yerlerden çevirip bir iki gün savaştılar. Kapum halkıyla ve yeniçerilerle ve saklandıkları yeri kuşatan Anadolu askerleri sözünü ettiğim Kapum halkıyla ve yeniçerilerle bir hareket ederek çevik askerlerin bazısı yaya, bazısı atlı, bazısı da sığınak yaptıkları evlerin çatıları üzerinden ok ve tüfek atıp diğer tüm araç ve gereçleri harekete geçti. Saldırıda ok ve kurşun yağmuru ve ezici oç alıcı ateşlerin altında “*O gün, kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve çocuklarından kaçır.*”¹⁰¹ halini anladılar, yaşadıkları hendekleri ve metrisleri yıkıldı. Sığındıkları evlerin kimi yıkılmış, çerkes ve cündî taifesinden içeride bulunanlar acı azabı tatmışlar, kaçıp gitmek isteyenler yol bulamayıp Nil sularına döküldü, Firavun'un kavmi gibi boğulma belasına uğramışlardı.”¹⁰²

“Cem Sultan ise, o hilekâr gaddarı iyiliğini isteyen bir kişi sanıp, o yöne geçme hazırlıklarına başlamıştı. Has hademelerinden Frenk Süleyman'ı armağanlarla Rodos Beyi'ne gön-

⁹⁷ el-Abese, 80/34-36.

⁹⁸ Celâlzâde Mustafa, *Selimmâme*, 123.

⁹⁹ el-Abese, 80/34-36.

¹⁰⁰ Celâlzâde Mustafa, *Selimmâme*, 200.

¹⁰¹ el-Abese, 80/34-36.

¹⁰² Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 2/363.

derip bu konuda onların yardımını istemişti. Öte yandan Hersek Oğlu'nun sayısız askerlerle üzerine geldiği haberini duyunca, durmaya gücü yetmedi ve “*O gün, kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve çocuklarından kaçır.*”¹⁰³ hali kendini gösterdi. Sözü edilen yılın Cemaziyelevvel ayının sonlarında sel gibi akan yağmacı atlılarının önünden ayrıldı ve otuz kadar adamı ile Gergös limanına vardı ve kıyıda bulunan gemiye adamlarıyla girdi. Ertesi günü Anamur limanında Frenk Süleyman'ın Rodos Beyi'nin ahidnâmesi ile beraberinde getirdiği Barça ile buluştu. Rodos Bey'i ahidnâmesinde ağır yeminlerle ona yardım edeceğini, yardım elini uzatacağını yazmış bulunuyordu. Ama Süleyman onların davranışlarından bir tuzak kokusu almış olmakla bunlara güvenmeyi uygun görmemişti.¹⁰⁴

Solakzâde *Târih-i Solakzâde* adlı eserinde bu ayetin geçtiği olayı şöyle aktarır: “Mahmud Beg ile Durak Ağa cihan padişahının izzetli huzuruna girince, tabut ağası adlı ihtiyar zemini öptükten sonra Sultan Süleyman Hazretlerine yazılan nâmeyi edeple sundu. Elinden alınıp baştan sona okundu. Nâmenin içinde yazılanlar öyle ifâde olunmuş ki yüzlerce cülus arzından sonra, Şehzâde Bâyezid, bilgisiz, câhil ve babalık hukukunu ve kardeşlik güneşinin rızasından gafil ve akılsız olmakla, yaptığı kötülüklerin sefahatlerinin sonsuz olduğuna bizde de malumat hâsıl oldu. Ancak pâdişâhın gazabından vehme düşüp korkuya kapılarak, o zamanlar üzerine hücum eden sayısız askerden “*O gün, kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve çocuklarından kaçır.*”¹⁰⁵ hallerini aynen müşâhede edince, zaruri olarak kaçıp o yüce silsile ile aramızda dostluk rabitası sağlam bir şekilde gerçekleşmiş olduğuna güvendi. Hatalarına özür dileyip şefaât ümidi ile yanına geldi. Allah'a hamd olsun ki kötü düşünceli ve zararını isteyenlerin yanına varmadı.”¹⁰⁶

Taberî bu ayeti şöyle açıklar: “Kıyamet koştugu zaman kişi en yakın akrabalarından bile kaçacaktır. Kaçışın sebebi, kişinin kaçtığı kimselerin kendisinden bir şey, bir yardım istemelerinden korkmasından veya onların içerisine düştükleri hali görmek istememesinden dolaydır.”¹⁰⁷

Mâturîdî bu ayeti şöyle yorumlar: “Burada kaçıştan maksat gerçek kaçış değil, kaçan kişinin içinde bulunduğu ruh hali ve psikolojik durumudur. Aslında akrabalar bir araya gelip birbirlerini gördükleri zaman neşelenirler, özlem giderirler, birbirlerinin hatırlarını sorarlar. Birbirlerinden ayrı düştükleri zaman da hal hatır sorarlar ve birbirleriyle yakından ilgilenirler. Oysa kıyamet gününde ayrı düştükleri zaman hal hatır soramazlar, bir araya geldikleri zaman da neşelenip sevinemezler, birbirlerini hiç tanımıyormuş gibi olurlar. Bu durum aralarında bir bağ olmadığından değil, her birinin başına gelen korkunç halden dolaydır. Kişi kendi başına düşerek ne hatır sormayı ne de birbirini gördüğü zaman sevinmeyi aklına getiremez. Aslında birbirinden kaçma yoktur fakat bu bir psikolojik durumdur.”¹⁰⁸

Kurtubî bu ayetle ilgili olarak şöyle açıklama yapar: “Bu günde kişi kardeşinden aralarındaki haklardan dolayı onların kendisinden bir şeyler isteyeceğinden korktuğu için kaçır.

¹⁰³ el-Abese, 80/34-36.

¹⁰⁴ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-tevârih*, 2/23.

¹⁰⁵ el-Abese, 80/34-36.

¹⁰⁶ Solakzâde, *Târih-i Solakzâde*, 559.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/465.

¹⁰⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 17/61.

Hiç kimse başkasının sıkıntısını giderme gücüne sahip değildir. Kişi onların acizliklerini, çaresizliklerini görünce, onları bırakıp bütün bu sıkıntılarını giderecek kimseye doğru koşacaktır. Ancak herkes kendi derdi ile meşgul olduğu için kimse kimseye yardım yapamayacak.”¹⁰⁹

Hamdi Yazır bu ayeti, “Allah burada kardeşten başlayarak yakınlık ve sevgi derecesine göre bir kaçıştan bahsetmektedir. O gün kişi, başkaları şöyle dursun kardeşinden, anasından, babasından hatta yâri olan eşinden ve çocuklarından kaçır. Çünkü o günde, kendisini meşgul eden öyle önemli işleri vardır ki, meşgalesi başından aşır. Başkalarını düşünmeye, yardıma koşmaya meydan vermediği gibi onlardan kaçırır, hepsini feda ettirir, kimisi kendi başının derdiyle onlara yardımdan kaçır, kimisi de sorguya çekilmekten kaçır.”¹¹⁰

Müfessirler, sûrenin bu ayetlerini tefsiri konusunda hemfikir olarak aynı şeyleri ifade etmektedirler. Kıyamet gününün dehşetinden herkes kendi derdine düşer, hiç kimse bir diğere yardım etme imkânına sahip değildir. Herkes kendi başının derdine düşeceğinden en yakın, en sevgili yakınlarından bile kaçır. Tarihçiler Celâlzâde ve Hoca Sadeddin Efendi'nin yukarıdaki anlatımlarında, kıyamet gününün dehşetini andıran savaş meydanlarında düşmanlar yenilgiyi tattıkları zaman, kaçacak yer arayıp herkesin kendi başının derdine düştüğünü, kimsenin bir diğere yardım etme imkânının bulunmadığını ifade etmektedir. Tarihçiler bu anlatımlarında savaş meydanının dehşeti ve herkesin kendi derdine düşmesini, çaresizliğini, kıyamet gününün dehşetine ve insanların oradaki çaresizliğine benzeterek teşbih yapmaktadır. Solakzâde ise anlattığı olayda şehzâdenin yaptığı kötülüklerden dolayı babasının huzuruna çıkmaktan kaçtığını, onun öfke ve gazabından ne yapacağını şaşırıldığını, yaptıklarından dolayı özür dilemek istediği fakat babasından korkusundan dolayı ne yapacağını şaşırıldığını ifade ederek ayeti bir başka açıdan değerlendirmektedir.

Sonuç

Bazı Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde anlatılanların çoğu, yapılanların meşruiyeti, haklılığı ve doğruluğu âyetlerle desteklenmiştir. Eserlerde âyetler o kadar çok kullanılır ki, okuyucu bazen cihat âyetleri ile ilgili tefsir okuduğunu zannetmişler. Dolayısıyla bu eserleri okuyan Osmanlı toplumu tüm yapılanları dinî çerçeve içerisinde algılar ve aksini düşünme bir tarafa, onu eleştirmeyi bile dine zarar verici olarak değerlendirmişlerdir. Tarih eseri yazan bir kısım Osmanlı tarihçileri, olayları anlatırken olayı canlandırmış, düşmanın durumuna göre ayet kullanmışlardır. Düşmanı çepeçevre kuşatıp kaçmaları imkânsızlaştığında onlara kaçacak yer olmadığını ifade etmek için ona göre ayet kullanmışlardır. Askerlerin savaş için heyecanlandığı, sabırsızlandığı, bir an önce sabahın olmasını istedikleri zaman veya bir padişahın öldüğü, bu durumdan yararlanmak isteyen askerlerin yararlanmasını engellemek, devlet işlerinin bir an önce rayına girmesini istedikleri zaman ona göre ayet seçmişlerdir. Düşman askerlerinin kaçarken perişan halini görünce, savaş başladığı orduların birbirine girdiği, zaman, savaşı kıyamet sahnesine benzetip ona uygun ayetle olayı desteklemişlerdir. Bazen de şaheser bir cami veya kale gördükleri zaman, ondaki güzelliği, sanatı, eşsizliği ifade etmek için ona uygun ayetlerde meramlarını ifade etmişlerdir.

¹⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâm'l-Kur'an*, 22/90.

¹¹⁰ Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/540.

Osmanlı tarihinde âyetlerin çokça kullanılmış olmasını iki temel esasla açıklamak mümkün olabilir. Birincisi, tarih müelliflerinin kültürel zemini ve genellikle ansiklopedik âlim kimliği taşımalarıdır. Bu müellifler aldıkları eğitim gereği, tefsir, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlere büyük ölçüde vakıftılar. İkincisi, eserlerinde anlattıkları olayları âyetlerle desteklemek geçerli bir usûl olmuş, hatta geleneksel bir hal almıştır. Geleneklerine bağlı bir toplum içerisinde, tarih müelliflerinin bu geleneklere uymasından daha doğal bir şey olamazdı. Bu nedenle de Osmanlı tarihlerinde çok sayıda âyet kullanmak kaçınılmaz olmuştur. Özellikle Celâlzâde Mustafa, Kemalpaşazâde, Bostan Çelebi, Hoca Sadeddin Efendi, Mustafa Selânikî Efendi ve Solakzâde Mehmed Hemdemî gibi bazı Osmanlı tarihçileri eserlerinde çokça âyet kullandıkları ve bazı âyetlere farklı yorumlar getirdikleri görülmüştür.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Kadir ERBİL).

Yazar(lar) / Author(s)

Kadir ERBİL

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Âlûsî, Şehabeddin Mahmud. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Şur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meâsânî*. Beyrut: Dâru ihyâi't- türâsi'l-'Arabî, tsz.
- Âsım Efendi, *Şâmûsu'l-Muht Tercümesi*. 6 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Beydâvi, Nâsuriddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1971.
- Birişik, Abduhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/290-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Birişik, Abduhamit. "Müfessir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/496-499. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Bostan Çelebi. *Gazavât-ı Sultan Süleymân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3317.
- Celâlîzâde Mustafa Çelebi. *Selîmnâme*. Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1997.
- Demircigil, Bayram. "Hz. Peygamber'in Bazı Ayet İktibasları ve Bunların Bağlamla İlişkisi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim/October 2021), 517-540.
- Ebussuûd Efendi. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ Mezâyâ'l- Şur'âni'l-'azîm*. Beyrut: Dâru ihyâi türâsi'l-'Arabî, tsz.
- Erbil, Kadir. *Osmanlı Tarihinde Kur'an İzleri (16. Ve 17. Yüzyıl)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Hemdemî, Solakzâde Mehmed. *Târîh-i Solakzâde*. İstanbul: Mahmud Beg Matbaası, 1297.
- Hoca Sadeddin Efendi. *Tâcu't-Tevârîh*. 2 cilt. İstanbul: Matb'a-i 'Âmire, 1279.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbeddin Ömer. *Tefsîrû'l-Şur'âni'l-'azîm*. 8 cilt. Riyâd: Dâru't-tayyibe, 1999.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kemalpaşazâde. *Tevârîh-i Âl-i Osman X. Defter*. Haz. Şefaettin Severcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. - *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Şur'ân*. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Şur'ân*. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru'l-Kebîr*. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 2002/1423.
- Mustafa Selânikî Efendi. *Târîh-i Selânikî*. 2 cilt. İstanbul: Matb'a-i 'Âmire, 1281.
- Mevdûdî, Seyyid Ebû'l-Â'lâ. *Tefhimu'l Kur'an*. 7 cilt. trc. Kurul. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Nesefî, Ebu'l Berekât Hâfızuddîn. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'ıku't-te'vîl*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1998.

Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Şur'ân*. 7 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 1992.